

УДК 930.253:343.812 – 054 (477)

Людмила Ладига

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДОВИХ КАМЕР В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ КОРЕНІЗАЦІЇ

Визначаються основні архівні комплекси, що висвітлюють окремі аспекти національної політики більшовиків в Україні в 1923-1932 рр., зокрема створення і функціонування судових установ за часів коренізації.

Сучасна Україна поступово створює необхідні умови для розвитку національних меншин, а політичні реформи, європейський вибір України, вироблення демократичних засад етнополітики доводять потребу пошуку нових наукових підходів у системі нацменшини – держава – суспільство, які ґрунтуються на концептуальних працях сучасних вчених. Неоцінений історичний досвід у вирішенні проблеми забезпечення прав національних меншин мала політика коренізації в Україні (1923–1932 рр.). Її важливою складовою разом з економічним реформуванням, культурно-освітньою роботою, нацпрайонуванням та землевпорядкуванням була реформа судочинства серед нацменшин. Багато питань щодо судочинства серед нацменшин не знайшли достатнього відображення в історичних дослідженнях у зв'язку з обмеженістю використання джерельного матеріалу. Пояснюється це тим, що значна кількість джерел залишалася поза сферою наукового аналізу за політичними мотивами. Метою нашої роботи є аналіз комплексу документів, які присвячені проблемі створення та функціонування національних судових камер, що було важливою складовою успіхів політики коренізації.

Ще за часів коренізації судочинство серед нацменшин знаходилося під пильною увагою науковців, силових органів, громадськості СРСР та зарубіжних країн. Джерельною базою праць

20-х – середини 30-х рр. ХХ ст. були нормативно-правові акти радянської влади, роботи керівників партійних, радянських органів, агітаційні матеріали¹.

В роботах кінця 30-х – середини 80-х рр. представлений більш широкий спектр архівних джерел². Умовно їх можна поділити на кілька груп: 1) законодавчі та нормативні документи органів влади всіх рівнів; 2) документи судових органів УСРР та СРСР; 3) судово-слідчі документи. Задіяні матеріали були основою для створення фундаментальних робіт з історії суду Радянської України, де певна увага приділялася і проблемі судочинства серед нацменшин. Механізм використання архівних джерел у наукових працях був наступним: через аналіз матеріалів фондів ЦДАВО України висвітлювалась еволюція судочинства і специфічні риси певного періоду, а вже за матеріалами ЦДАГО України приводились виразні приклади «справедливості» судочинства СРСР, інколи «самокритично» звертаючись до перекручень у розумінні лінії партії, коли репресії мали широкий міжнародний та внутрішньодержавний резонанс. Через архівні джерела намагались знайти відповідні та гострі питання щодо захисту прав нацменшин в СРСР. Але найвагоміші дослідження припадають на період незалежності України, оскільки лише в цей період історики отримали можливість користуватись раніше забороненими документами з архівних та бібліотечних спецфондів. В цьому плані найвагомішими, на нашу думку, щодо створення національних судових камер є дослідження В.Чирко³, в яких автор задіяв фонди ЦДАВО України: Ф. 1 – ВУЦВК і Раднаркому України, Ф. 5 – Наркомату внутрішніх справ, Ф. 166 – Наркомату освіти, Ф. 2623 – Наркомату праці, Ф. 27 – Комісії по землевлаштуванню, Ф. 337 – Держплану України, Ф. 2605 – Всеукраїнської Ради профспілок. Звертається він і до фонду 413, який найбільш широко розкриває можливості для вивчення сітки судових нацкамер. Приділив він увагу в розкритті даної наукової проблеми документам, які містяться в ЦДАГО України⁴.

Певна інформація щодо національних судових камер міститься в роботах С.Кульчицького⁵, І.Усенка⁶, В.Ченцова⁷, С.Білоконя⁸, В.Чехович⁹ та ін. Торкалися цієї проблеми і в спеціальних дослідженнях: автори кандидатських дисертацій О.Обидьонова¹⁰, Л.Місінкевич¹¹, І.Балуба¹², В.Букач¹³, В.Орлянський¹⁴, Р.Подкур¹⁵, Л.Яковлева¹⁶. Особливо слід відмітити докторські дисертації О.Рафальського¹⁷ та Л.Новохатька¹⁸, де приділено увагу історіографічним та методологічним аспектам проблеми.

Справедливо відмітити і наукові доробки юристів України. Ними дано правову оцінку механізму функціонування національних судових камер за часів коренізації, використано солідну джерельну базу. Слід назвати дисертації кандидатів юридичних та політичних наук В.Архипова¹⁹, О.Бенька²⁰, О.Олійника²¹ та ін. Особливої уваги заслуговує докторська дисертація Л.Рябошакко²², де застосований ним комбінований джерелознавчий аналіз правових нормативних актів СРСР, УРСР з архівними документами ЦДАВО України, ЦДАГО України та обласних архівів, що дає змогу охопити широке коло наукових проблем, пов'язаних зі створенням національних судових камер України у 1920–1930-ті рр.

Не претендуючи на повне розкриття поставленої проблеми, хотілося б акцентувати увагу дослідників на джерельних комплексах, які потребують більш широкого залучення до наукового обігу:

1. Більш ґрунтовного вивчення потребують архівні матеріали ЦДАВО Ф. 413 України. Ми зазначали, що його добре дослідив В.Чирко, та для більш повного розуміння процесу створення та організації національних судових камер важливими є незадіяні архівні справи, або мало використані цим вченим. Це – справи 39, 40, де в протоколах засідань ЦК нацменшостей представлені інструкції та заходи про мову та діловодство в адміністративно-територіальних одиницях нацменшостей²³. Звіти про роботу ЦКНМ за 1924–1925 рр. у справі 53 показують перші проблеми, що виникли при організації нацсудкамер та міри по їх вирішен-

ню. Важливим архівним блоком Ф.413 є листування, пов'язане з організацією²⁴, відкриттям²⁵, роботою²⁶ та обстеженням національних судових камер²⁷ за 1925–1932 рр. Як правило, це листування Окрвиконкомів та Окружного бюро нацменшостей з Наркомюстом УСРР, з Наркомвнусправ УСРР, ЦК КП(б)У. Особливої уваги заслуговують справи 98 та 103, де зібрано документи про роботу національних судових камер та дається їх зведення за округами та районами за 1925–1926 рр. У цих справах представлено різнопланові документи: постанови, доповіді, акти, плани та листування.

2. Важливе значення у висвітленні організаційних заходів по створенню національних судових камер мають Обіжники та Бюлетені Наркомюсту УСРР²⁸. Як ми бачимо з цих джерел, Наркомюст намагався пристосувати апарат правоохоронних органів до мовних потреб національних меншин, а у більш широкому значенні – продовжити процес їх «втягнення» в радянське будівництво у правовому напрямі. Корективи щодо національної політики в судах несли Всеукраїнські з'їзди працівників юстиції, наприклад, на них ухвалено нову мережу дільниць судових камер, узгоджено їх кордони з територією розселення національних меншин, зроблено перерозподіл за мовною ознакою наявного складу працівників юстиції та ін. Ці матеріали ми отримуємо з періодичних видань: «Вестник Советской юстиции»²⁹ та «Радянська Україна»³⁰.

3. Широко та різнопланово процес організаційно-правового становлення національних судових камер для національних меншин, який охопив 1924–1927 рр. представлено періодичними виданнями того часу. Особливо відмітимо газету «Пролетарська правда»³¹, а також такі періодичні видання як «Радянська Україна»³², Бюлетень НКВД»³³, «Революційне право»³⁴, «Революція і національності»³⁵, «Бюлетень Наркомюсту УСРР»³⁶, «Известия ЦК КП(б)У»³⁷, «Червоний юрист»³⁸, «Червоне право»³⁹, «Вісті ВУЦВК»⁴⁰ та інші.

4. Подальшого, більш широкого залучення потребують матеріали фондів ЦДАВО України (Ф. 1; Ф. 8; Ф. 505; Ф. 539)⁴¹.

5. Важливим комплексом документів у вирішенні даної наукової проблеми є матеріали, які відносяться до діяльності органів державної безпеки (документи центральних і місцевих органів ГПУ, доповіді і звіти силових підрозділів партійним і радянським органам, матеріали листувань підрозділів ГПУ, матеріали політконтролю ГПУ), які, аналізуючи суспільно-політичну ситуацію в Україні, торкалися і питань судочинства серед нацменшин. В основному це матеріали ЦДАГО України, обласні архіви, архіви управлінь СНБУ обласних центрів⁴². Наприклад, доповідні записки губернських відділів ГПУ про політичний стан губерній мали оцінку настроїв різних верств населення, в тому числі щодо створення нацкамер, справедливості судових вироків по відношенню до представників нацменшин та ін.⁴³

6. При розкритті даної проблеми не слід забувати використовувати професійно складені та вивірені тематичні збірники документів та матеріалів, особливо «Національні відносини в Україні у XX ст.»⁴⁴, «До історії міжнаціональних процесів на Україні»⁴⁵, «Німці в Україні. 20–30-ті рр. Збірник документів державних архівів України»⁴⁶.

Таким чином, аналіз радянською та українською історичною наукою проблем, пов'язаних зі створенням і функціонуванням національних судових камер за часів коренізації в Україні свідчить про велику увагу вчених до різних аспектів судочинства серед нацменшин в Україні. Разом із указаним, очевидним є те, що джерельна специфіка вивчена недостатньо. Дослідження даного питання є вимогою часу, зважаючи на те, що сучасною історичною наукою, в основному, опрацьовано методологічні підходи та накопичено досвід роботи з фактичними та джерельними матеріалами.

Інформація про судочинство серед нацменшин з його успіхами та недоліками повинна стати надбанням широких мас. Актуальною залишається робота по виявленню та введенню до наукового обігу нових джерел, що сприятиме більш повному та всебічному вивченню проблеми. В цілому ж, позитивні сторони

політики коренізації щодо захисту прав національних меншин поки що недостатньо сприймаються як багатьма українськими дослідниками, так і широким загалом.

1. Мац Д. Світло й тіні в роботі серед національних меншостей // Радянська Україна. – 1929. – № 9–10. – С. 22,23; Буценко С. Національний момент у районуванні України // Вісті ВУЦВК. – 1924. – 21 серпня. – С.1; Волкомірський Б. Про забезпечення національних меншостей в судовому урядництві УСРР // Червоний юрист. – 1926. – №1. – С.40; Василенко Н. Украина в третьем году пятилетки // Советское строительство. – 1931. – № 12. – С.122.

2. Нариси з історії держави і права Української РСР / Ред. кол.: В.М. Корецький (відп. ред.). – К.:АН УРСР, 1957. – 227 с.; Бабій Б.М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). – К.: АН УРСР, 1961. – 384 с.; Мищенко А.В. НКВД УССР и его роль в руководстве советским строительством в 1918–1922 гг.: Автореф. дис... канд.. юрид. наук. – Х., 1970. – 20 с.; Дурденевский В.Н. Равноправие языков в советском строе. – М.: Ин-т сов. права, 1927. – 245 с.

3. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20 – 30-х рр. – К, 1995.

4. Докладніше про джерельну базу дослідження проблеми див. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні у 20-х – на початку 30-х рр.. (Огляд документів ЦДАЖР УРСР) // Архіви України – 1990 – № 1; Чирко Б.В. «Шкідництво різних націй...» (Національні меншини на Україні у 1920–1930-х рр.. за документами ЦДАГО України) // Архіви України. – 1992. – № 4.

5. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) – К.: Основа. – 1996. – 396 с. Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.). – К., 1995.

6. Усенко І.Б. Україна в роки НЕПу: доля курсу на революційну законність. – Х., 1995.

7. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті рр. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 482 с.

8. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР: Джерелознавче дослідження (1917–1941 рр.). – К., 1999.

9. Чехович В. А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки НЕПу. – Х., 1995.
10. Обидьєнова О. Національні меншини Донбасу в 20–30-ті рр. XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук – Донецьк, 2000.
11. Місінкевич Л. Національні меншини Поділля 20–30-ті рр. XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2000.
12. Балуба І. Польська національна меншина України в 20–30-ті рр. XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997.
13. Букач В. Національна політика в Україні (1921–1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994.
14. Орлянский В. Национальные меньшинства юга Украины в 20-е гг. и социально-политические аспекты проблемы. Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1992.
15. Подкур Р. Документи радянських спецслужб як джерело до вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні (20–30-ті рр. XX ст.) Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1998.
16. Яковлева Л. Документальні джерела про діяльність Раднаркому України в період НЕПу (1921–1927): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994.
17. Рафальський О. О. Національні меншини України в XX ст.: Історіографія: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 2001.
18. Новохатко Л. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1999.
19. Архипов В. Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 1994.
20. Бенько О. Державно-правові аспекти політичного терору на Україні (1917–1953 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1994.
21. Олійник О. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 2000.
22. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Х., 2002.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.413. – Оп.1. – Спр.94; 127; 211.
24. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.115.

25. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.98; 108; 217; 545.
26. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.257.
27. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.257.
28. Обіжники Наркомюсту. – 1923–1927 рр. // Бюлетені Наркомюсту УСРР. – 1924–1929 рр
29. Вестник советской юстиции. – 1924. – №7. – С.169.
30. Радянська Україна. – 1925. – № 1–2. – С.38.
31. Національна політика // Пролетарська правда. – 1925. – 11 листопада. – С.1.
32. З діяльності ЦКНМ // Радянська Україна. – 1925. – № 9. – С.17.
33. Богородский. Краткие итоги работы Всеукраинской школы комсостава милиции и розыска // Бюллетень НКВД. – 1924. – № 11–12. – С. 7.
34. Революційне право. – 1934. – № 9–10. – С. 47–50.
35. На високом подъемі (о работе среди национальных меньшинств Украины) // Революция и национальности. – 1935. – №6. – С. 62.
36. Постанова Колегії Наркомюсту від 28 липня 1932 р. «Про розгортання мережі органів юстиції, що мають обслуговувати нацменшості» // Бюлетень Наркомюсту УСРР. – 1932. – № 27. – С. 5–13.
37. Нацмен робота // Известия ЦК КП(б)У. – 1926. – № 6–7. – Июнь – июль. – С. 22.
38. Коржинський С. Про суди національних меншостей // Червоний юрист. – 1926. – № 2. – С. 65–66.
39. Становецький С. Обслуговування національних меншостей в органах юстиції // Червоне право. – 1930. – № 21 / 22. – С. 905–912.
40. ЦК Нацмен. Обслуговування нацменшостей судовими установами // Вісті ВУЦВК. – 1930. – 29 травня. – С. 8.
41. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.7089; Оп.2. – Спр.3273; Оп.4. – Спр.10; 366; Оп. 6 – Спр.1079.
42. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф.1. – Оп.1. – Справа 1602. – Арк. 96–133, 140–161.
43. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Арк. 2–35. ДАДО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 230, 623, 632, 1109. Архів управління СБУ у Дніпропетровській області, Фонд особистих спр. – Спр. 77, 78, 79, 80.

44. Національні відносини в Україні у XX ст. // Зб. докум. і мат. – К., 1994.

45. До історії міжнаціональних процесів на Україні // Український історичний журнал. – 1990. – № 6, 8, 10, 11, 12; 1991. – № 1, 2; 1992. – № 12; 1993. – № 2.

46. Німці в Україні. 20–30-ті рр. Зб. док. держ. архівів України / Упор. Л.В. Яковлева та ін.; ІНВіП НАН України, Ін-т історії НАН України, ЦДА-ВО України. – К.: КМП «Джая», 1994. – 226 с.

Ludmyla Ladyha

**ARCHIVES SOURCES ON THE CREATION
OF NATIONAL COURT CELLS IN UKRAINE
DURING THE «KORENIZATSIYA»**

The main directions of the modern archives researches dedicated to the study of some aspects of Bolsheviks national policy in Ukraine in 1923-1932 are determined. There are analyzed archives sources, which allow research the status of the national minority in Ukrainian, state authorities to the national minorities.